

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ

У світлі сучасних концепцій виховання в умовах гуманізації та демократизації суспільства зростає соціальна роль творчої особистості - носія нових моральних якостей і ціннісних орієнтацій, якій притаманний високий рівень духовності й загальної культури, здатність до саморозвитку і самовдосконалення.

Звернення педагогічної науки до проблеми естетичної культури школяра - закономірна об'єктивна необхідність. Рівень і характер суспільного буття, зростання матеріальних і духовних потреб людини, гармонізації її відносин із довкіллям вимагають розвитку в дітей творчих сил, прагнень будувати своє життя за естетичними законами добра і краси. Почуття прекрасного зумовлює радість і оптимізм, духовно збагачує особистість, спонукає її до навчання натхненної праці й творчості.

Виховання естетичної культури - підкреслюється в Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті - є одним із пріоритетних напрямків розбудови і вдосконалення системи неперервної освіти.

Особлива роль в естетичному розвитку належить початковій школі, де закладається фундамент підготовки до життя, забезпечується інтелектуальне, духовне й фізичне становлення особистості. У початковій школі пробуджується в дітей інтерес до мистецтва, відбувається залучення до музики. Початкова ланка освіти покликана сформувати в учнів цілісне світосприймання і світовідчуття, забезпечити розвиток естетичних ідеалів і смаків, почуття відповідальності за збереження культурних надбань суспільства.

Виховний естетичний потенціал українського музичного фольклору ще не став предметом всебічного наукового вивчення. Досліджувались лише окремі його аспекти.

Педагогічні дослідження, присвячені вивченню сутності здібностей, свідчать про те, що під цими індивідуально-психологічними особливостями слід розуміти сукупність позитивних умінь та навичок, що певною мірою сприяють повноцінному оволодінню й виконанню діяльності. До того ж, простежується два погляди щодо походження здібностей: в одному випадку їх вважають вродженими утвореннями, що підтверджується розкриттям понять "обдарованість" і "обдаровані діти"; у другому - як результат оволодіння знаннями, уміннями і навичками. На цій основі здійснюється пошук оптимальних умов, необхідних для виховання й розвитку здібностей.

Отже, узагальнюючи поняття, можна зробити висновок, що "здібності" - це сукупність індивідуальних властивостей, які виявляють якісні сторони емоційної та психомоторної функції і допомагають особистості успішно здійснювати певну діяльність.

У процесі розвитку музичних здібностей у дітей шкільного віку важливою є ідея щодо компенсаторних можливостей здібностей. Йдеться про ймовірність надзвичайно широкої компенсації одних здібностей іншими, у результаті чого відносна недорозвиненість певного виду здібностей аж ніяк не виключає можливості успішного виконання тих видів діяльності, що найбільш тісно пов'язані з проявами вроджених здібностей. Брак здібностей може бути компенсований іншими, більш сформованими у людини [42,254].

Розвиток музичних здібностей є одним з найважливіших чинників музичного виховання особистості. Саме цим і визначається інтерес учених до означеної проблеми. У центрі наукових і практичних пошуків знаходяться питання співвідношення біологічного й соціального у музичних здібностях, структури, онто- та філогенезу музикальності, закономірностей її формування тощо.

Пошук шляхів ефективного розвитку музичних здібностей молодших

школярів спонукає звернутися до досвіду народної педагогіки, до дитячого музичного фольклору, який є випробуваним засобом прилучення дітей до прекрасного, увібравши естетичний, моральний, світоглядний досвід багатьох поколінь. Народна практика музичного виховання виробила чимало засобів розширення естетичного й художнього досвіду дітей, пробудження творчих здібностей у різних видах музичної діяльності.

Таким засобом виступає насамперед музичний фольклор, який охоплює творчість дорослих - дітей (утішки, колядки, колискові, жартівливі пісні, пестушки, забавлянки, казки, щедрівки, веснянки тощо). З часом ці жанри, поряд з ігровими та обрядовими піснями, перейшли до дитячого репертуару, втративши у творчості дорослих своє первісне значення [42, 65].

Перша зустріч з піснею починається дуже рано - з маминої колискової. Входження дитини у світ через мову пісні має не лише виховне, а й комунікативне значення. Особливо велику роль тут відіграє інтонація - як мовна, так і музична. Традиційно під час виконання колискової немовлят колишать. Повторюваність поспівок, коливальний рух сприяють виконанню колисковими наспівами їх головного призначення - заколисувати й заспокоювати дитину. Доведено, що діти розвиваються швидше, якщо регулярно стимулювати відповідні центри, пов'язані з рухом, який, в свою чергу, впливає на розвиток моторних рефлексів. Великого значення у цьому плані набуває звернення до забавлянок, лічилок, скоромовок.

Дитячий фольклор несе різнобічне навантаження. Крім завдань розумового й емоційного розвитку гри, пісеньки та інші жанри і форми дитячої творчості спрямовані найперше на задоволення потреб дитини у спілкуванні. Допитливий дитячий розум постійно прагне до контактів: діти спілкуються з дорослими та між собою; пізнаючи світ, вони намагаються відтворити звуки довкілля, запозичують пісні дорослих, переробляючи їх на свій лад, згідно з власним сприйняттям їх розуміння.

Особливої уваги заслуговують дитячі ігри, як засіб розвитку художньо-творчих здібностей, активізації музичної діяльності. Дитина рухається під час гри, вкладає у неї усю свою енергію, бо на даний час є її провідною діяльністю. Якщо ґрунтуватися на твердженні, що природа музичних здібностей моторна, то роль гри в їх формуванні важко переоцінити.

До музичного фольклору, як важливого засобу виховання та навчання дітей, зверталось чимало відомих музикантів і педагогів, сучасних дослідників (В. Верховинець, З. Жовчак, А. Іваницький, Ф. Колесса, З. Кодай, М. Леонтович, М. Лисенко, О. Ростовський, Я. Степовий, К. Стеценко та ін.). Загальновизнаною стала думка про те, що людина, вихована в генетично чужому інтонаційному й культурному середовищі, не може повноцінно розвивати свої розумові та психічні якості [52, 66].

Однак слід зазначити, що практика музично-виховної роботи у загальноосвітній школі усе ще відчуває недостатній вплив наукових досліджень, насамперед педагогічних, на процес розвитку музичних здібностей учнів, оскільки багато суто педагогічних аспектів цієї проблеми залишається поза розглядом. Зокрема, актуальними для сучасної практики є питання виявлення музичних задатків і здібностей на початковій стадії навчання у школі, в реальних умовах уроку музики; природодоцільний музичний розвиток кожної дитини згідно з її здібностями тощо. Зрозуміло, що розвиток музичних здібностей не є самоціллю, а виступає органічною частиною музично-виховного процесу.

Аналіз програм з музики для 1-4-х класів, складених під керівництвом Ростовського, виявляє прагнення спиратися на фольклор у музичному вихованні дітей, розвитку їх музичних здібностей. Крім цього акцентується увага

на розвиток музично-слухових уявлень. Важливими у дитячому віці є колискові пісні, потішки й забавлянки, що у первісному ро зумінні виконуються для немовлят, однак їх використання на уроках музики у молодших класах має велике значення, по-перше, для актуалізації перших дитячих вражень, по-друге, для активізації власної діяльності дітей хоча й на елементарному, але водночас яскравому інтонаційно-образному матеріалі.

Аналіз значної частини дитячого репертуару дорослого, що виконується для дітей, виявляє, що їх основу складають пісні, побудовані на двох-трьох звуках, що охоплюють інтервал терції чи кварта. Розвинені наспіви, як правило, є наслідком запозичень з дорослого репертуару. Цікаво, що часто примінений у розспівках і сучасних дитячих піснях тетрахорд зовсім не характерний для українського дитячого фольклору.

Переважає більшість фольклорних дитячих пісень починається з I або III ступенів. Така звукова організація викристалізувалася впродовж багатьох століть. Напрошується думка, що виховання ладового чуття доцільно починати не зі співу звуків у співвідношенні V-III (як пропонує сучасна-методика), а із співвідношення I-III, або III-I ступенів мажорного ладу, характерних для народних дитячих пісень.

Спостереження показують, що для дітей молодшого шкільного віку примарними є звуки ре-мі першої октави. Це, напевно, пов'язано з українською фонетикою й особливостями народної манери співу. Цей висновок суперечить твердженню традиційної методики щодо необхідності розпочинати співацьке виховання дітей зі звуків фа-сі першої октави, які нібито належать до примарної зони. Ігнорування народних традицій, особливостей дитячого фольклорного репертуару не сприяє розвитку ладового чуття, співацькому вихованню.

Дитячі пісні, як правило, мають чітку ритмічну організацію. Мелодичне наголошення збігається з мовними наголосами й римуванням вірша. Ритмічна організація визначається як акцентами, так і більшими тривалостями. На перших етапах, працюючи над метроритмічними вправами, слід орієнтуватися на ритміку слова. І тут на допомогу вчителю прийдуть дитячі заклички, лічилки, дражнилки, скоромовки.

Близькі дитячому сприйманню пісні, побудовані на кількох звуках, у цьому розумінні мають велике значення, оскільки дітям, не потрібно тримати у пам'яті розгалужену мелодію і складний текст. Виконуючи ці пісні, діти отримують емоційне задоволення, розвивається почуття метроритму.

Завдання вчителя - знайти такі приклади, які б відповідали віку дитини та їх музичному розвитку. Важливо те, що на уроці музики вчитель має змогу корегувати й ускладнювати завдання: це спів з метричною пульсацією, виконання нескладних танцювальних рухів, створення темброво-ритмічних супроводів, ритмічна імпровізація тощо.

Педагогічними засадами ефективного використання українського музично-ігрового дитячого фольклору в процесі розвитку музичних здібностей молодших школярів, зокрема ритмічно-мовно-рухових умінь, виступають: використання в музичній діяльності дітей шкільного віку підходу, який передбачає формування ритмічно-мовно-рухового компоненту музично-естетичного розвитку. Добір відповідного репертуару, тут представлено різними видами та формами українського музично-ігрового дитячого фольклору - хороводами, танцями, музичними іграми, піснями, обрядами тощо. Ознайомлення дітей з українськими фольклорними традиціями відбувається через створення спеціальних умов, спрямованих на їх опанування та засвоєння через залучення дітей до музичної діяльності, насиченої імпровізаційними та творчими компонентами, з використанням відповідних ритмічно-мовно-руховому розвитку забав, ігор, етюдів та вправ, а також застосування методів та прийомів, закладених в українському дитячому музичному фольклорі в процесі музичної ритмічно-рухової діяльності дітей.

З огляду на те, що дітям шкільного віку притаманна потреба в рухах, бажання

брати участь у рухливих іграх, пізнавати та розуміти нові рухи, необхідною частиною роботи для розвитку ритмічно-мовно-рухових умінь школярів доцільніше використання різних видів українських хороводів («Зробим коло, погуляймо», «Ми кривого танцю не введемо кінця»), побутових та сюжетних танців («Ладки, ладки, посварились бабки», «Мир-миром», «Дінь, дінь»), співу з танцювальними рухами («Дрібушечки», «Чижику, Чижику», «Іди, іди, дощику»), які містять як традиційні для фольклорного зразка, так і імпровізаційні компоненти.

Водночас слід намагатися сформувати у дітей загальні поняття «український хоровод», «український танець», «українська гра», наближаючи молодших школярів до розуміння та засвоєння музичних особливостей та основних рухів, характерних для українського музичного фольклору [51,25].

Засвоєння дітьми специфічних музичних фраз, музичних фігур, музичних малюнків, рухів та способів їхнього виконання, має відбуватися на основі виконання певних вправ - за зразком, голосових вправ, пальчикових та мовно-рухових вправ з елементами співу, танцю, рухової імпровізації тощо.

Використання різних видів дитячих хороводів («Зробим коло, погуляймо», «Дрібушечки», «Віночок плела», «А вже ясне сонечко припекло», «Сонечко, сонечко, глянь нам у віконечко, усміхнись», «Два півники», «Біла квочка чубарочка», «Ми збудуєм хатку вам», «Ой, чого, ти, метелику, по полю літаєш?», «Де ти, кицько, ходила?», «Ой на горі мак, під горою мак», «Пішли діти в поле квіточки збирати», «Я маленький хлопчик», «Я маленька дівчинка», «Ой виходьте, дівчата»,), побутових та сюжетних танців («Ладки, ладки, посварились бабки», «Ми кривого танцю йдемо», «Мир, миром, пироги з сиром», «Біг козелець», «Танцювала риба з раком», «Ой, гоп, дини-дини, сватався гарбуз», «Го-го-го, коза»), співу з танцювальними рухами («Одна ніжка тупоче, а друга не хоче», «Затанцюймо разом», «Танці, ручки, тапці», «Туруру-туруру, варим кашу круту», «Дінь-дінь», «Летіла бджола в поле за медом», «На городі цап, цап», «Вийди, вийди, сонечко», «Два півники», «Кицьки дім», «Веселий бубон-мандрівник», «Цок, цок, каблучок, гей, гоп, козачок», «Куй, куй, ковалі», «Кую, кую чобіток», «Подояночка», «Ох, ох, ох, ох, позбирала я горох» (утечу-дожену)), які містять як традиційні для фольклорного зразка, так і імпровізаційні компоненти. Що створює можливості для формування ритмічно-мовно-рухових та музично-творчих компонентів музично-естетичного виховання дітей шкільного віку та формування у них ритмічно-мовно-рухових умінь на цих засадах.

Засвоєння дітьми виражальних, дійових, асоціативних, традиційних рухів у єдиній системі суттєво впливає на виконавські (акторські) та музичні здібності дітей, вдосконалює координацію рухів, дозволяє досягти високої емоційної виразності у відтворенні характеру, образу, закладених у фольклорних, музично-ігрових зразках. Це допомагає дітям узгоджувати різні види музичних дій

(одночасно відтворювати задану мелодію у співі, відповідно емоційно рухатися, виконувати ігрове завдання, імпровізувати).

Ритмічно-мовно-рухові вправи спрямовані на досягнення типової для виконання цих рухів емоційної виразності, чуття ритму, сприяють формуванню умінь з узгодженням рухів різних частин тулуба. Позитивний виховний вплив цих рухів полягає у можливості узгодження природної та танцювальної координації рухів дітей, розвитку вмінь засвоювати та відтворювати креативні способи музичної діяльності, відпрацьовувати засоби виразності музично-творчого виконавства.

Роботу з розвитку ритмічно-мовно-рухових умінь у процесі опанування школярами фольклорними творами доцільно проводити поетапно.

На *першому етапі* - після прослуховування фольклорного твору - дітям можна запропонувати вивчити мелодію з проспівування її під музичний супровід та відтворення ритмічного малюнку з проплескуванням його в долоні або протупуванням, а також грою у так званому шумовому оркестрі.

Проходження *другого етапу* супроводжується ознайомленням та вивченням слів української забави, пісні чи хороводу.

На *третьому етапі* роботи можна додавати до виконання фольклорних зразків мануальної дії (плескання в долоні, рухи пальців, кистей рук, кулачків, гра на дитячих музичних інструментах), що позитивно впливає координацію рухів зі співом чи з примовлянням, розвиток ритмічно-мовно-рухових умінь і навичок, сприяє підвищенню емоційної активності й зацікавленості дітей у здійсненні музично-рухової діяльності.

Наприклад. При розучуванні забави «Куй, куй, ковалі» діти спочатку з нею ознайомлюються, слухають її. Треба розповісти дітям про ковалів, про їх роботу. Наступний етап -вивчення пісні, емоційно виконати її під музичний акомпанемент, виділяючи при цьому ритмічний малюнок з використанням дитячих музичних інструментів (ложок, бубнів, свистків, дзвіночків) та додати слова. Пізніше слід запропонувати дітям виконувати цю забаву з додаванням ритмічних рухів - рук, а саме: стиснути одночасно два кулачки (позиція «кулак» - «кулак »), розтулити пальці однієї руки і притиснути руку до кулачка (позиція - «рука» - «кулак») і навпаки.

Розвитку музичних здібностей можуть сприяти дитячі ігри, які синтезують різноманітні види музичної діяльності, в ігровій формі вчать дітей культурі спілкування. Використання їх на уроці музики дає змогу розвивати усі складові частини музичності: почуття ритму (плескання, крокування, притупи, танцювальні рухи тощо), відчуття ладу (спів хоровий, сольний) та музично-слухові уявлення.

Наведемо, для прикладу, гру "Соловечку, сватку, сватку", суть якої полягає в тому, що її учасники показують рухами усе, про що співається. Ця гра розвиває у дітей творчу уяву, фантазію, винахідливість. Рухами й мімікою діти підкреслюють характер пісні, будучи водночас виконавцями і глядачами. В основі пісні лежить мажорний тризвук, який повторюється кілька разів. Це дає можливість дітям інтуїтивно відчувати лад, стійкість і нестійкість ступенів ладу. У невимушеній ігровій формі діти повторюють одну й ту саму мелодію, щоразу передаючи інше емоційне забарвлення. Важливу роль тут відіграють рухи, пов'язані зі співом. Вони повинні виконуватись у певному темпі й ритмі, виявляючи творчу фантазію учасників. Цей момент гри можна назвати музично-ритмічною імпровізацією, що дає можливість дітям розкрити свої здібності.

Наступним важливим моментом музичних ігор є їх спрямованість для розвитку музично-слухових уявлень. Кожна гра - це спілкування у широкому розумінні цього слова. Діти спілкуються не лише з піснею, а найголовніше один з одним за її допомогою, адже мова звуків, інтонацій, поетичного тексту і рухів зрозуміла кожному з них. Щоб гра досягла своєї мети, важливе з'ясування комунікативної позиції кожного учня, що дасть можливість об'єктивного вияву тих якостей, що лежать в основі музичності й завдяки яким розвиваються музичні здібності.

Розвиток ритмічно-мовно-рухових умінь дітей шкільного віку засобами української народної музики забезпечує реалізацію не лише окремих завдань, а вдосконалює діючі методики музично-естетичного виховання дітей шкільного віку, що спрямовує їх на формування м\зичних здібностей.

Розвитку музичних здібностей учнів слід приділяти значно більше уваги не стільки через включення додаткового матеріалу, скільки через відповідну орієнтацію вчителя. Слід подумати над тим, щоб зміст програми з музики для першокласників-шестиліток повністю націлити на пріоритетний розвиток їхніх музичних здібностей.

Уроки музики повинні ґрунтуватись на дитячому музичному фольклорі, який увібрав глибинний досвід багатьох поколінь і є неоціненним загальнолюдським надбанням. Головне, що на таких уроках діти візьмуть у спадок основу основ нашого буття - духовність людини, духовність поколінь, духовність цілого народу. А уроки духовності - найголовніші, і музика має зайняти тут чільне місце.